

יוסף ברודסקי¹

איך קוראים ספר

מאנגלית: דוד אייזנברג

הרעיון של יריד ספרים בעיר שבה איבד פרידריך ניטשה את שפיותו לפני מאה שנה, לוכד אותנו, בתורו, בטבעת טירוף נאה – טבעת מביוס, ליתר דיוק (הידועה יותר כמעגל-קסמים) – שכן כמה וכמה דוכנים ביריד הספרים הנוכחי מציגים אוספיי-כתבים מלאים או נבחרים מאת הוגה גרמני דגול זה. ככלל, האינסוף הוא היבט מוחשי למדי של ענף ההוצאה לאור, ולו משום שהוא מאריך את קיומו של המחבר המת אל מעבר לגבולות שָׁזָה, או מבטיח למחבר החי עתיד שאינו מסוגל למדוד. במילים אחרות, ענף זה מתמודד עם העתיד, שכולנו מעדיפים לראותו כאינסופי.

הספרים, בסיכומו של דבר, אכן סופיים פחות מאתנו. אפילו הגרועים שבהם חיים אחרי מחבריהם – בעיקר משום שהם תופסים פחות מרחב מאלה ששרבטו אותם. לעתים הם עומדים על מדפים וצוברים אבק זמן רב אחרי שהמחבר עצמו הפך לתלולית אבק. אולם אפילו צורה כזו של עתיד עדיפה על פני זכרונם הבלתי-אמין של קרובי משפחה או של חברים אחדים החיים אחריך, ולעתים תיאבון זה ממש לממד האַחֲר־מותי הוא שמביא את עט־הסופרים שלנו לידי תנועה.

לכן, כאשר אנו הופכים ומסובכים בידינו את העצמים המלבניים האלה *in duodecimo, in quarto, in octavo* וכו' – לא נטעה יתר על המידה אם נשער שאנו מלטפים, בפועל או בכוח, את כלי־הקיבול שבו נטמן אפרו המרשרש של מישהו. במובן מסוים, ספריות (פרטיות או ציבוריות) וחנויות ספרים הן בתי-עלמין; כך גם ירידי-ספרים. כל המושקע בספר – ויהיה זה רומן, מסה פילוסופית, קובץ שירה, ביוגרפיה או מותחן – הוא, בסופו של דבר, חייו החד-פעמיים של אדם: טובים או רעים, אך תמיד סופיים. מי

¹ המשורר יוסף ברודסקי (לנינגרד, 1940 – ניו יורק, 1996), שגורש מברית המועצות ב־1972 לאחר שריצה עונש מאסר בעוון "טפילות חברתית", השתקע כגולה בארצות הברית וזכה בפרס נובל לספרות ב־1987. המסה "איך קוראים ספר" היתה הרצאת הפתיחה שנשא המשורר ביריד הספרים הבינלאומי הראשון בטורינו שבאיטליה ב־18.5.1988, והיא כתובה במקורה באנגלית (באחד הראיונות שנערכו עמו לרגל קבלת פרס נובל אמר ברודסקי: "אני יהודי: משורר רוסי ומסאי באנגלית").

שאמר שהעיסוק בפילוסופיה הוא אימון במוות, צדק מבחינות רבות, שכן איש לא נעשה צעיר יותר בכותבו ספרים.

איש לא נעשה צעיר יותר אף בקוראו ספרים. על כן, העדפת ספרים טובים אמורה להיות טבעית בעבורנו. אולם הפרדוקס גלום בכך שבספרות, כבכל תחום כמעט, הטוב אינו קטגוריה אוטונומית: הוא מוגדר באמצעות נבדלותו מהגרוע. יתר על כן, כדי לכתוב ספר טוב, הסופר מוכרח לקרוא כמות עצומה של ספרות ירודה, אחרת לא יוכל לפתח את הקריטריונים הנחוצים. זהו טיעון ההגנה החזק ביותר של הספרות הקלוקלת בבוא יום הדין; ובכך נעוץ גם טעם קיומו של האירוע הנוכחי.

מאחר שכולנו בני תמותה, ומאחר שקריאת ספרים גוזלת זמן רב, עלינו לפתח שיטה שתבטיח חסכנות מסוג כלשהו. אין להכחיש, כמובן, את ההנאה האפשרית שבהתחפרות ברומן בינוני, עב־כרס, הנפרש לאטו; אולם ברור כי נוכל להשתעשע כך רק עד גבול מסוים. בסופו של דבר איננו קוראים לשם הקריאה עצמה, אלא לשם הלמידה. מכאן הצורך בהידוק, בדחיסה, בהיתוך – באותן יצירות המביאות את המציאות האנושית הקשה על כל ביטוייה למיקוד הטוב ביותר העומד לרשותנו; במילים אחרות, זהו הצורך בקיצור דרך. ומכאן – בשל החשד שקיצורי דרך כאלה אכן קיימים (והם קיימים, אך על כך בהמשך) – אף נובע הצורך במצפן כלשהו בתוך אוקיינוס הספרות הזמינה.

את תפקיד המצפן מזדרזת לתפוס, כמובן, ביקורת הספרות. אולם מחט המצפן מתנוודדת באקראי. מה שמוגדר כצפון בעיני אחדים, יהיה דרום (או, ליתר דיוק, דרום אמריקה) בעיני אחרים; אותו הדבר מתרחש בתנוודתיות רבה אף יותר במקרה של מזרח ומערב. הצרה עם המבקר היא (לפחות) משולשת: (א) הוא עלול להיות מאחז־עיניים, ובור ממש כמונו; (ב) הוא עלול להימשך מאוד לכתבים מסוג מסוים, או אפילו להיות מקושר לתעשיית ההוצאה לאור; (ג) אם הוא סופר מוכשר, הוא יהפוך את הביקורת שלו לסוג אמנות נפרד – ראו מקרה חורחה לואיס בורחס – ואתם עלולים למצוא את עצמכם קוראים ביקורות במקום ספרים.

בכל מקרה תגיעו לאוקיינוס הזה בלי הגה ומפרש, מוקפים מכל עבר בדפים מרשרשים על גבי דפים מרשרשים, נאחזים ברפסודה בעלת כושר ציפה מפוקפק ממילא. אם כן, באפשרותכם לפתח טעם אישי, ליצור מצפן פרטי, להתוודע בעצמכם לכווכבים ולקבוצות כוכבים – עמומים או בוחקים, אך תמיד מרוחקים. אולם זה גוזל זמן רב להחריד, ובקלות תמצאו את עצמכם זקנים ומאפירים, מחפשים את היציאה עם איזה כרך מעופש

ביד. אפשרות אחרת – או אולי חלק מאותה האפשרות – היא להסתמך על שמועות: עצה של חבר, הפניה שלכדתם בטקסט שהתחבב עליכם. אף על פי ששיטה זו לא מוסדה בשום צורה (רעיון לא רע בכלל), היא מוכרת לכולנו מגיל צעיר. אך גם זו אינה ערובה מספקת, שכן אוקיינוס הספרות הזמינה רק גדל ומתרחב בקביעות.

אם כך, היכן האדמה היציבה – ואפילו יהא זה אי בודד? היכן ששת הטוב שלנו, שלא לדבר על ציטה?

בטרם אשטח את הצעתי – לא! את הפתרון היחיד בעיני לפיתוח טעם נכון בספרות – הייתי רוצה לומר כמה מילים על המקור לפתרון, כלומר על עצמי הדל. לא בשל רדיפת כבוד, אלא מתוקף אמונתי כי ערכו של רעיון שלוב בהקשר שבו הוא נוצר. בכלל, לו הייתי מוציא-לאור, הייתי מפרסם על כריכות הספרים לא רק את שמות כותביהם, אלא אף את הגיל המדויק שבו יצירה זו או אחרת נכתבה, כדי לאפשר לקוראים להחליט אם ברצונם להתייחס למידע או לדעות המובעים בספר שנכתב בידי אדם שהוא כה צעיר מהם – או, מוטב, כה מבוגר מהם.

המקור להצעה הבאה משתייך לסוג האנשים (למרבה הצער, איני יכול להשתמש עוד במונח דור, המציין במובלע תחושה מסוימת של מסה ואחדות), שבעבורם הספרות תמיד היתה עניין של כמאה שמות; לאנשים שכישוריהם החברתיים היו מזעזעים את רובינזון קרוזו, או אפילו את טרזן; אלאה שאינם חשים בנוח בהתקהלויות גדולות, לא רוקדים במסיבות, נוטים למצוא צידוקים מטפיזיים לפרשיות ניאוף ומעקמים את אפם בוויכוחים פוליטיים. הם אלה שסולדים מעצמם הרבה יותר מאלה המשמיצים אותם. הם אלה שעדיין מעדיפים אלכוהול וטבק על-פני הרואין או מריחואנה; ואלה, שעל-פי ו"ה אודן, "אינם עולים על בריקדות ולעולם אינם יורים בעצמם או באהוביהם". אם מדי פעם הם מוצאים את עצמם צפים בשלולית דם על רצפת תא מאסר או נואמים מעל הדוכן, זה משום שהם מתמרדים (או, ליתר דיוק, מוחים) – לא על עוול מסוים, אלא כנגד הסדר העולמי כולו. אין להם אשליות בנוגע לאובייקטיביות של דעותיהם; נהפוך הוא, הם מתעקשים כבר ממפתן הדלת על זכותם לסובייקטיביות הבלתי-נסלחת שלהם.

אולם אין הם פועלים כך כדי להתגונן מפני מתקפות אפשריות: לרוב הם מודעים לגמרי לפגיעות דעותיהם ועמדותיהם. אף על פי כן, ובניגוד מסוים לתורת דרווין, הם סבורים כי פגיעות היא היסוד העיקרי של החומר החי; הם מעוניינים בהישרדותו של הפגיע ביותר. הכרח הוא

לציין כי פחות משהדבר קשור לנטיות מזוכיסטיות, המיוחסות בימינו לכל אוחז בעט כמעט, הוא נובע מהבנה אינסטינקטיבית, לרוב ממקור ראשון, שהסובייקטיביות הקיצונית, משוא הפנים, ובעצם האידיוסינקרטיות הן שמסייעות לאמנות להימלט מהקלישאה. והרי ההתנגדות לקלישאות היא שמבדילה את האמנות מהחיים.

כעת, משנודע לכם הרקע לדברי, הרי הם לפניכם: כדי לפתח טעם טוב בספרות, יש לקרוא שירה. מי שסבור שאני מדבר מתוך גאוות יחידה, שאני מקדם את ענייני הגילדה הפרטית שלי, טועה טעות חמורה. שכן, בהיותה הצורה הנעלה ביותר של תקשורת אנושית, שירה אינה רק האופן המתומצת, הדחוס ביותר להעברת ניסיון אנושי; היא אף מציבה את הדרישות הגבוהות ביותר שבאפשר בעבור פעולה לשונית כלשהי – ביחוד על גבי נייר.

ככל שאנו מרבים בקריאת שירה, פוחתת סובלנותנו להכבדת-מילים באשר היא, בשיח המדיני או הפילוסופי, בהיסטוריה, במדעי החברה או בספרות יפה. סגנון טוב בסיפורת לנצח יתקיים בחסותם של הדיוק, התאוצה והאינטנסיביות הלקונית של המבע השירי. בתור בתם של המכתם והאפיטף, שנהרתה כדי להוליכנו בדרך הקצרה ביותר לכל נושא שהוא, השירה משמשת כממשמעת הגדולה של הסיפורת. היא מלמדת את הסיפורת לא רק על ערכה של כל מלה, אלא גם על מצבי הנפש של מיננו, ההפכפכים ככספית, על חלופות לקומפוזיציה לינארית, על השמטת המובן-מאליו, על הדגשת הפרטים, על הטכניקה של האנטי-קליימקס. בראש ובראשונה השירה מטפחת בסיפורת את התיאבון למטפיזיקה, שהיא המבדילה בין יצירת אמנות לבין סתם "ספרות יפה". אולם דווקא בהיבט זה, מוכרחים להודות, התגלתה הסיפורת כתלמידה עצלה למדי.

אל תבינו אותי לא נכון: אינני מבקש להכלים את הסיפורת. אלא שהנסיבות התגלגלו כך, שהשירה כיום מבוגרת יותר מהסיפורת, ועל כן עברה מרחק רב יותר. הספרות התחילה משירה, משירו של נווד שקדם לשרבוטי תושב הקבע. אף על פי שבעבר השוויתי את ההבדל בין שירה לסיפורת להבדל בין חיל האוויר לחיל הרגלים, הטיעון שאני מציג כעת אינו נוגע למדרג או לשורשים האנתרופולוגיים של הספרות. כל רצוני הוא להיות מעשי, ולחסוך לעיניכם ולתאי המוח שלכם ערימות של חומר דפוס חסר תועלת. אפשר לומר כי השירה נוצרה בדיוק לשם כך – שכן היא מלה נרדפת לחסכנות. על כן משימתנו היא לשחזר בזעיר אנפין תהליך שהתקיים בחברה שלנו במשך אלפיים שנה. זה קל משנדמה לכם, שהרי הנפח הכולל של השירה קטן בהרבה מהנפח הכולל של הסיפורת. יתר על

כן, אם מעניינת אתכם בעיקר ספרות עכשווית, המשימה המוטלת עליכם קלה מאין כמוה. כל שעליכם לעשות הוא להצטייד למשך כמה חודשים ביצירותיהם של משוררים בשפת אמכם, עם עדיפות למחצית הראשונה של המאה הנוכחית. אני מניח שהעניין יסתכם בכתריסר ספרונים דקים למדי, ועד סוף הקיץ תהיו בכושר מעולה.

אם שפת אמכם אנגלית, הייתי ממליץ לכם על רוברט פרוסט, תומס הארדי, ו"ב. ייטס, ת"ס אליוט, ו"ה אודן, מריאן מור ואליוזבת בישופ. אם שפתכם גרמנית – ריינר מריה רילקה, גאורג טראקל, פטר הובל, אינגבורג פֶכְמַן וגוטפריד בן. אם ספרדית, אז אנטוניו מצ'ארדו, פדריקו גרסיה לורקה, לואיס סרנודה, רפאל אלברטי, חואן רמון חימנס ואוקטביו פאס. אם שפתכם פולנית, או אם אתם קוראים פולנית (יתרון עצום בעבורכם, שכן השירה המופלאה ביותר של המאה שלנו נכתבה בשפה זו) – הייתי מצייץ בפניכם את לאופולד סטאף, צ'סלב מילוש, זביגנייב הרברט וויסלבה שימבורסקה. אם צרפתית – גיום אפולינר, ז'יל ספרווייל, פייר וורדי, בלו סנדראר, מקס ז'קוב, פרנסיס ז'אם, אנדרה פרנו, משהו מאת פול אלואר, קצת אָרְגוֹן, ויקטור סְגָלֶן ואנרי מישו. אם יוונית, עליכם לקרוא את קונסטנטינוס קוואפיס, גאורגוס ספריס, יאניס ריצוס. אם הולנדית, זה מוכרח להיות מרטינוס נייהוף, במיוחד "אווטר" המדהים שלו. אם פורטוגלית, עליכם לנסות את פרננדו פסואה, ואולי קרלוס דרומונד דה אנדרדה. אם שפתכם שוודית, קראו את גונאר אקלוף, הרי מרטינסון, ורנר אספנסטרום, תומס טרנסטרומר. אם זו רוסית, אלה מוכרחים להיות לכל הפחות מרינה צוואייבה, אוסיפ מנדלשטם, אנה אחמטובה, בוריס פסטרנק, ולדיסלב חודסביץ', גלימיר חֶלְבֵּנִיקוֹב, ניקולאי קלוייב, ניקולאי זבולוצקי. אם זו איטלקית, אינני מעז להציע שמות כלשהם לקהל הנוכח כאן, ואם אני מזכיר את קוויזימודו, סאבה, אונגרטי ומונטֶלָה, אין זאת אלא מפני שזה מכבר רציתי להביע את תודתי האישית והפרטית ולחלוק כבוד לארבעת המשוררים הגדולים הללו, ששורותיהם השפיעו על חיי באופן נחרץ למדי, ואני שמח לעשות זאת בעודי על אדמת איטליה.

אם לאחר קריאה בכל אחד מאלה תחזירו למדף ספר סיפורת שנטלתם לידיכם, לא תהיה זו אשמתכם. אם תמשיכו לקרוא בו, יזקף הדבר לזכות המחבר: משמע, אכן יש לו מה להוסיף לאמת על קיומנו, כפי שהייתה ידועה למשוררים הספורים שצוינו זה עתה; לכל הפחות, תהיה זו עדות לכך שהמחבר אינו מיותר, ששפתו היא בעלת אנרגיה עצמאית או חן ייחודי.

ולחלופין, תהיה זו עדות להתמכרות חשוכת-המרפא שלכם לקריאה. מביין כל ההתמכרויות האפשריות, זו אינה הגרועה ביותר.

הרשו לי לצייר בפניכם קריקטורה, שכן קריקטורות מדגישות את המהות. בקריקטורה אני רואה קורא, ובכל יד יש לו ספר פתוח. בידו השמאלית הוא מחזיק קובץ שירה, ובידו הימנית כרך סיפורת. הבה נראה, איזה מהם הוא ישמוט קודם. מובן שהוא יכול לקחת כרכי סיפורת בשתי הידיים, אולם אז יתבטלו הקריטריונים שלו מעצמם. ומובן שהוא עלול לשאול מה מבדיל שירה טובה מגרועה, ומי ערב לו שמה שהוא מחזיק בידו השמאלית שווה את הטרחה?

ובכן, קודם כול, רוב הסיכויים שמה שהוא אוחז בשמאלו שוקל פחות ממה שהוא אוחז בימינו. שנית, השירה היא אמנות סמנטית ללא-תקנה, כמאמר מונטלה, עם מרחב צר מאוד לאחיות עיניים. בהגיעו לשורה השלישית, יכיר הקורא את טיב החפץ שהוא אוחז בשמאלו, כי השירה נחשפת במהרה ואיכות שפתה מורגשת מיד. אחרי שלוש שורות הוא יכול להסתכל בספר שבימינו.

כאמור, זוהי קריקטורה. בו בזמן, אני מניח, זו התנוחה שבה רבים מכם עשויים למצוא את עצמם, בלי משים, במהלך יריד הספרים הזה. ודאו לכל הפחות כי הספרים שבשתי ידיכם משתייכים לסוגות ספרותיות שונות. אין ספק, הסתת המבט הזו משמאל לימין עלולה להטריף את הדעת; אולם הפרשים כבר פסו מרחובות טורינו, ומראה העגלון המצליף בבהמתו לא יוסיף להכביד על נפשכם בצאתכם מהבניין. יתר על כן, בחלוף מאה שנים שום טירוף לא יעניין עוד את ההמון, העצום והרב פי כמה ממספרן של כל האותיות השחורות הקטנות בכל ספרי היריד הזה גם יחד. אם כן, אין סיבה שלא תנקטו את התכסיס הקטן שהצעתי לכם זה עתה. כמו לפרולטריון המפורסם, גם לכם אין מה להפסיד; להפך, אולי תזכו בשלשלאות אסוציאטיביות חדשות.

הנה שמות המשוררים המוזכרים במסה בכתיב המקורי (במקרה של המשוררים היוונים והרוסים – בכתיב לטיני), לפי סדר הופעתם:

Robert Frost, Thomas Hardy, W. B. Yeats, T. S. Eliot, W. H. Auden, Marianne Moore, Elizabeth Bishop.

Rainer Maria Rilke, Georg Trakl, Peter Huchel, Ingeborg

Bachmann, Gottfried Benn.

Antonio Machado, Federico García Lorca, Luis Cernuda, Rafael Alberti, Juan Ramón Jiménez, Octavio Paz.

Leopold Staff, Czesław Miłosz, Zbigniew Herbert, Wisława Szymborska.

Guillaume Apollinaire, Jules Supervielle, Pierre Reverdy, Blaise Cendrars, Max Jacob, Francis Jammes, André Frénaud, Paul Éluard, Louis Aragon, Victor Segalen, Henri Michaux.

Konstantinos Cavafy (Kavafis), Giorgos Seferis, Yiannis Ritsos. Martinus Nijhoff.

Fernando Pessoa, Carlos Drummond de Andrade.

Gunnar Ekelöf, Harry Martinson, Werner Aspenström, Tomas Tranströmer.

Marina Tsvetaeva, Osip Mandelstam, Anna Akhmatova, Boris Pasternak, Vladislav Khodasevich, Velimir Khlebnikov, Nikolay Klyuev, Nikolay Zabolotsky.

Salvatore Quasimodo, Umberto Saba, Giuseppe Ungaretti, Eugenio Montale.